

DIE GESKIEDENIS VAN VEREENIGING

**Desember 1992
Prof. P.J.J. Prinsloo (red.)
Kopiereg voorbehou**

VOORWOORD

In die geskiedenis van Suid-Afrika is daar baie dorpe wat 'n stempel op hul omgewing gelaat het. Baie min gemeenskappe, soos Vereeniging, het egter soveel sukses deur volgehoue entrepreneurskap op soveel terreine behaal.

Die omvangrykheid van 'n navorsingstema soos dié oor Vereeniging het noodwendig 'n uitwerking op die duur van die projek, die omvang van die finale produk en les bes die gehalte en betekenis van die werk wat gedoen is.

Die finale omvang van hierdie verslag mag moontlik die gemiddelde vereiste vir 'n breë oorsig oor 'n dorp se geskiedenis oorskry. Die eenheidskarakter en afgerondheid van die tema het egter swaarder geweeg en tot gevolg gehad dat volstaan is met die groot hoeveelheid navorsingsmateriaal wat met groot moeite en koste byeengebring is. Die rede hiervoor is dat hierdie verslag die eerste poging is om 'n sintese uit 'n wye verskeidenheid vakgebiede aan te bied. Hierdie navorsingsresultate is nie in alle opsigte volledig nie en kan in opvolgstudies verder bygewerk en verfyn word.

Hierdie projek is deur 'n borgskap van die Stadsraad van Vereeniging moontlik gemaak. Prof. J.J. de Wet, die viserektor en hoof van die Vaaldriehoekampus van die PU vir CHO, het hierdie projek ook finansieel ondersteun.

Hierdie projek is deur 'n Advieskomitee onder leiding van prof. De Wet bestuur, wat sedert die aanvang van die projek in 1990 vyf keer vergader het. 'n Spesiale woord van dank aan die lede van die Advieskomitee vir hul waardevolle insette tydens vergaderings.

'n Opregte woord van dank en waardering vir die volgende persone wat die samestelling van hierdie verslag moontlik gemaak het:

- ◆ Mev. B. Deysel die kuratrise en ander personeellede van die Vaal Teknorama.
- ◆ Prof. A. Nieuwoudt (PU vir CHO), medewerker.
- ◆ Mev. M van Zyl (Vista), medewerker.
- ◆ Mev. R. van Niekerk, medewerker.
- ◆ Mev. A.M.M. Weber, medewerker.
- ◆ Mnr. N.T. Nortjé, medewerker.
- ◆ Mnr. G.F. Spies, medewerker.

- ◆ Mnr. M. Willemse, medewerker.
- ◆ Mev. S. Opperman, navorsingsassistent verantwoordelik vir die tegniese versorging van die manuskrip.
- ◆ Mev. P. Kühne vir die tikwerk en versorging van die manuskrip.
- ◆ Mev. E. Janse Van Rensburg, navorsingsassistent te Pretoria.
- ◆ Mev. P. Engelbrecht, navorsingsassistent te Pretoria.
- ◆ Mev. A. Oosthuysen en ander personeel van Inligtingstegnologie en Bestuur.
- ◆ Mev. S. Geldenhuys en ander personeel van die Ferdinand Postma-Biblioteek.
- ◆ Personeellede van die Stadsraad van Vereeniging.
- ◆ Personeel van die Sentrale Argiefbewaarplek te Pretoria.
- ◆ Personeel van die Vrystaatse Argiefbewaarplek te Bloemfontein.
- ◆ Personeel van die Landmeter-generaal en Aktekantoor te Pretoria.
- ◆ Personeel van die Landmeter-generaal en Aktekantoor te Bloemfontein.

Prof. P.J.J. Prinsloo
Desember 1992

INHOUDSOPGAWE

Bladsy

INLEIDING	1
INLEIDENDE OPMERKINGS	1
1. DIE TERREINAFBAKENING EN DIE DOEL VAN HIERDIE VERSLAG	1
2. DIE TEORETIESE RAAMWERK EN ONTPLOOIING VAN DIE ONDERWERP	2
3. 'N OORSIG VAN DIE BRONNE WAT GERAADPLEEG IS	3
HOOFSTUK 1	11
'N HISTORIES-GEOGRAFIESE OORSIG VAN DIE GEBIED RONDOM DIE KLIP-, VAAL- EN SUIKERBOSCHRANDRIVIERE	11
1.1 DIE GRENSE EN LIGGING VAN VEREENIGING: 'N ORIËNTERING	11
1.2 DIE NATUURLIKE OMGEWING VAN VEREENIGING	13
1.2.1 TOPOGRAFIE EN HIDROLOGIE	13
1.2.2 GRONDGEAARDHEID	15
1.2.3 GEOLOGIE	17
1.2.3.1 DIE VENTERSDORPSUPERGROEP	17
1.2.3.2 DIE TRANSVAALOPEENVOLGING	18
1.2.3.3 DIE KAROO-OPEENVOLGING	18
1.2.3.4 'N LANDSKAPSBEELD	19
1.2.4 MINERALE HULPBRONNE	19
1.2.4.1 STEENKOOL	20
1.2.4.2 KLEI	20
1.2.4.3 LEIKLIP	22
1.2.5 ONDERGRONDSE WATER	22
1.2.6 KLIMAAT	22
1.2.6.1 TEMPERATUUR	23
1.2.6.2 RYP	24
1.2.6.3 REËNVAL	24
1.2.6.4 WINDE	25
1.2.7 PLANTEGROEI	26
1.3 GEVOLGTREKKING	27
HOOFSTUK 2	28
VROEÛ VESTIGINGSFASES TOT MET DIE YSTERTYDPERK IN DIE OMGEWING VAN VEREENIGING	28
2.1 PERIODISERING VAN DIE VROEÛ VESTIGINGSFASES	28
2.2 VESTIGINGSFASES	28
2.2.1 DIE PREHISTORIESE FASE	29
2.2.1.1 INLEIDING	29
2.2.1.2 DIE YSTYDPERK	29
2.2.1.3 DIE STEENKOOLTYDPERK	29
2.2.1.4 DIE EERSTE KLIPWERKTUIGVERVAARDIGERS VAN DIE STEENTYDPERK	31
2.2.1.5 DIE PROTOHISTORIESE FASE OF DIE YSTERTYDPERK	34
2.2.1.6 ROTSTEKENINGE UIT DIE PREHISTORIESE GESKIEDENIS VAN VEREENIGING	35
2.3 GEVOLGTREKKING	36

HOOFSTUK 3	37
'N OORSIG TOT ONGEVEER 1892 VAN DIE VESTIGINGSPATRONE VAN DIE VROEË SWART NEDERSETTERS IN VEREENIGING SE OMGEWING	37
3.1 'N OORSIG VAN DIE VROEË GESKIEDENIS VAN DIE SWART STAMME IN SUIDELIKE AFRIKA	37
3.2 DIE IDENTIFISERING VAN DIE SWART GEMEENSAPPE IN SUID-AFRIKA	38
3.2.1 DIE FOKENG.....	38
3.2.2 DIE HURUTSHE.....	39
3.2.3 DIE KWENA: WAT ONDERMEER IN DIE HUIDIGE VAALDRIEHOEK WOONAGTIG WAS	39
3.3 KULTUURAKTIWITEITE.....	40
3.3.1 KLEREDRAG	40
3.3.2 HANDEL.....	41
3.3.3 HUISVESTING.....	41
3.3.4 LANDBOU EN VOEDSEL.....	41
3.3.5 FAMILIEBANDE.....	42
3.3.6 SAMELEWINGSTRUKTUUR.....	42
3.3.7 KINDEROPVOEDING	43
3.3.8 GELOOF.....	43
3.3.9 REGSPLEGING	44
3.3.10 KAPTEINSKAP	45
3.3.11 HUWELIKSLUITING.....	47
3.3.12 KONFLIKTE	48
3.4 DIE ONTVOLKING VAN TRANSVAAL	48
3.5 SWART VERSTEDELIKING IN DIE VAALDRIEHOEK.....	50
3.6 GEVOLGTREKKING	51
HOOFSTUK 4	52
'N OORSIG TOT ONGEVEER 1892 VAN DIE VESTIGINGSPATRONE VAN DIE VROEË BLANKE NEDERSETTERS IN VEREENIGING SE OMGEWING	52
4.1 DIE EERSTE BLANKES IN TRANSVAAL	52
4.2 DIE VOORTREKKERS WAT DIE SUIKERBOSCHRANDGEBIED BESOEK HET	52
4.3 DIE VESTIGINGSPATROON IN DIE OMGEWING VAN DIE KLIP-, SUIKERBOSCHRAND- EN VAALRIVIERE	53
4.4 DIE TOEKENNING VAN PLASE IN DIE OMGEWING VAN DIE KLIP-, SUIKERBOSCHRAND- EN VAALRIVIERE.....	53
4.5 DIE EERSTE EIENAARS VAN PLASE WAAROP VEREENIGING UITGEMEET IS.....	56
4.5.1 KLIPPLAATDRIFT NO. 601	56
4.5.2 LEEUWKUIL NO. 596.....	57
4.6 DIE ONTDEKKING VAN STEENKOOL LEI 'N NUWE ONTWIKKELINGSFASE IN.....	57
4.7 GEVOLGTREKKING	58
HOOFSTUK 5	59
VERSTEDELIKINGSPATRONE, DORPSTIGTING, DIE ONTWIKKELING VAN RESIDENSIELE GEBIEDE EN BEVOLKINGSGETALLE	59
5.1 DIE AANVANG VAN DIE VERSTEDELIKINGSPROSES EN DORPSTIGTING.....	59
5.2 PATRONE IN VEREENIGING SE BEVOLKINGSAANWAS.....	63
5.3 DIE INVLOED VAN INDUSTRIALISASIE OP VERSTEDELIKING EN DORPSONTWIKKELING IN VEREENIGING	67
5.4 DIE ROL VAN DIE STADSRAAD IN DIE VOORSIENING VAN BEHUISING	68
5.5 TENDENSE IN DIE VOORSIENING VAN BEHUISING SEDERT DIE TWEDE WERELDOORLOG.....	72

5.6	DIE ROL VAN VEREENIGING ESTATES IN DIE VOORSIENING VAN GROND VIR BEHUISING	76
5.7	AGITASIE VIR DORPSUITBREIDING.....	78
5.8	DIE VERSPREIDING VAN DIE RESIDENSIËLE GEBIEDE.....	79
	5.8.1 VERSPREIDINGSPATRONE	79
	5.8.2 DIE KLEINHOEWEGEBIEDE	82
	5.8.3 DIE UITLEG VAN DORPSGEBIEDE EN GRONDGEBRUIKSPATRONE IN VEREENIGING.....	90
	5.8.4 GEVOLGTREKKING OOR DIE GRONDGEBRUIKSPATROON VIR RESIDENSIËLE GEBIEDE	90
5.9	PATRONE IN DIE VERSTEDELIKINGSPROSES VAN SWART MENSE.....	90
	5.9.1 INLEIDING: VERSTEDELIKINGSPATRONE	90
	5.9.2 DIE VESTIGINGSJARE TOT 1923.....	92
	5.9.3 DIE INVLOED VAN DIE SWART (STADSGEBIEDE) WET VAN 1923 OP SWART VERSTEDELIKING.....	95
	5.9.4 DIE ONTSTAAN VAN SHARPEVILLE.....	103
	5.9.5 DIE IMPLEMENTERING VAN DIE GROEPSGEBIEDEWET IN VEREENIGING .	116
	5.9.6 SEBOKENG EN DIE STADSRAAD VAN LEKOA	120
5.10	BEVOLKING	122
	5.10.1 BEVOLKINGSGETALLE.....	122
	5.10.2 OUDERDOM- EN GESLAGSTRUKTUUR	125
	5.10.3 BEROEPSTRUKTUUR	127
5.11	GEVOLGTREKKING	129
HOOFSTUK 6.....		130
'N OORSIG VAN DIE PLAASLIKE BESTUURSTELSEL IN VEREENIGING.....		130
6.1	BREë ONTWIKKELINGSFASES IN DIE PLAASLIKE BESTUURSGESKIEDENIS	130
	6.1.1 DIE BESTUURSFASE IN DIE TYDPERK VAN DIE RESIDENT-VREDEREGTER, 1892-1900.....	130
	6.1.2 DIE BESTUURSFASE IN DIE TYDPERK VAN KRYGSVERRIGTINGE, 1899-1902.....	139
	6.1.3 DIE BESTUURSFASE IN DIE TYDPERK VAN DIE GESONDHEIDSRaad, 1902-1903.....	140
	6.1.4 DIE BESTUURSFASE IN DIE TYDPERK VAN DIE BUITESTEDELIKE DISTRIKSRaad, 1903-1904.....	141
	6.1.5 DIE BESTUURSFASE IN DIE TYDPERK VAN DIE KLEINER MUNISIPALITEIT MET 'N MUNISIPALE RAAD, 1904-1912.....	143
	6.1.6 DIE BESTUURSFASE IN DIE TYDPERK VAN DIE GROTER MUNISIPALITEIT MET 'N MUNISIPALE RAAD, 1912-1926.....	148
	6.1.7 DIE BESTUURSFASE IN DIE TYDPERK VAN DIE STADSRAAD, 1926-1992.....	148
	6.1.8 DIE BESTUURSFASE IN DIE TYDPERK VAN DIE GROOTSTADSTATUS, 1992	148
6.2	DIE ONTWIKKELING VAN DIE PLAASLIKE BESTUURSTELSEL IN VEREENIGING, 1912-1992.....	149
	6.2.1 ORGANISASIE	149
	6.2.2 DIE KOMITEESTELSEL	149
	6.2.2.1 DIE MULTI-KOMITEESTELSEL	149
	6.2.2.2 DIE BESTUURSKOMITEESTELSEL	158
	6.2.3 FINANSIES	162
	6.2.4 PERSONEEL.....	166
6.3	'N OORSIG VAN DIE DIENSLEWERING VAN DIE RAAD IN BELANG VAN DIE GEMEENSAP	171
	6.3.1 INFRASTRUKTUURDIENSTE	171

6.3.1.1	ELEKTRISITEITSVOORSIENING	171
6.3.1.2	WATERVOORSIENING	173
6.3.1.3	RIOLERING	174
6.3.2	GEMEENSKAPSDIENSTE	175
6.3.2.1	DIE BURGERSENTRUM.....	175
6.3.2.2	DIE BIBLIOTEEK	176
6.3.2.3	DIE MUSEUM.....	178
6.3.2.4	BURGERLIKE BESKERMING.....	178
6.3.2.5	LISENSIES	179
6.3.2.6	MUNISIPALE PLASE	181
6.3.2.7	PARKE EN OOPRUIMTES.....	181
6.3.2.8	SPORT EN ONTSPANNING	182
6.3.2.9	GESONDHEIDSDIENSTE	182
6.3.2.10	BRANDWEER EN AMBULANSDIENSTE	184
6.3.2.11	MAATSKAPLIKE DIENSTE	184
6.3.2.12	VERKEERBEHEER	185
6.3.2.13	VARSPRODUKTEMARK.....	186
6.3.2.14	SLAGPALE	186
6.4	GEMEENSKAPSVERTENWOORDIGING	187
6.4.1	MUNISIPALE VERKIESINGS IN VEREENIGING	188
6.4.1.1	ORDONNANSIE VOORSKRIFTE	188
6.4.1.2	MUNISIPALE VERKIESINGS TE VEREENIGING	189
6.4.2	VERPLIGTINGE EN FUNKSIES VAN RAADSLEDE	190
6.4.3	OPENBARE SKAKELING	198
6.4.3.1	SKAKELING MET DIE GEMEENSKAP.....	198
6.4.3.2	EREBURGERS.....	201
6.5	VAALDRIEHOEK STREEKDIENSTERAAD	204
6.6	GEVOLGTREKKING	209
HOOFSTUK 7.....		210
VEREENIGING SE EKONOMIESE-ONTWIKKELING: DIE PRIMêRE SEKTOR.....		210
7.1	BEGRIPSOMSKRYWING EN TENDENSE IN DIE BREë EKONOMIESE- ONTWIKKELING VAN SUID-AFRIKA	210
7.1.1	FASES IN DIE EKONOMIESE-ONTWIKKELING VAN SUID-AFRIKA	210
7.1.2	DIE OMVANGRYKE INDUSTRIALISASIEPROSES IN SUID-AFRIKA.....	211
7.1.3	KLASSIFIKASIE VAN GOEDERE EN DIENSTE	213
7.1.4	FASES IN DIE EKONOMIESE-ONTWIKKELING VAN VEREENIGING	214
7.2	DIE ONTWIKKELING VAN DIE LANDBOUSEKTOR.....	214
7.2.1	PLAASBESETTING EN DIE AANVANG VAN LANDBOU-ONTWIKKELING IN TRANSVAAL	214
7.2.2	DIE INDELING VAN DIE BOERDERYSUBSTREKE IN DIE VEREENIGINGGEBIED	217
7.2.2.1	SAAIBOERDERY	217
7.2.2.2	GEMENGDE AKKERBOU-VEETEELT.....	217
7.2.2.3	GEMENGDE VEETEELT-AKKERBOU.....	217
7.2.2.4	VEEBOERDERY	218
7.2.2.5	BESPROEIINGSBOERDERY	218
7.2.2.6	BOSBOU	218
7.2.3	FAKTORE WAT DIE ONTWIKKELING VAN DIE LANDBOUSEKTOR IN VEREENIGING BEIN'VLOED IHET	219
7.2.3.1	FAKTORE WAT DIE LANDBOU POSITIEF BEIN'VLOED HET	219
7.2.3.2	FAKTORE WAT DIE LANDBOU NADELIJG BEIN'VLOED HET	226
7.2.4	INSTELLINGS EN HULPBRONNE WAT LANDBOU-ONTWIKKELING ONDERSTEUN HET.....	230

7.2.5	DIE RESULTAAT VAN HIERDIE LANDBOU-ONTWIKKELING.....	237
7.3	DIE ONTWIKKELING VAN DIE MYNBOUSEKTOR.....	238
7.3.1	DIE ONTDEKKING VAN STEENKOOLONEERSLAE EN DIE AANKOOP VAN PLAASGROND.....	239
7.3.2	DIE ONTWIKKELING VAN DIE VERSKILLENDE MYNE.....	240
7.3.3	OMSTANDIGHEDE WAT DIE STEENKOOLOGYNE BEINVLOED HET EN DIE INVLOED VAN DIE STEENKOOLOGYNE OP DIE GEMEENSKAP	244
7.4	GEVOLGTREKKING	246
HOOFSTUK 8.....		247
VEREENIGING SE EKONOMIESE-ONTWIKKELING: DIE SEKONDêRE SEKTOR.....		247
8.1	INLEIDING.....	247
8.2	NYWERHEIDSONTWIKKELING IN VEREENIGING	248
8.2.1	VROEë ONTWIKKELINGSPATRONE EN DIE VESTIGING VAN DIE EERSTE NYWERHEDE IN VEREENIGING	249
8.2.2	VEREENIGING ESTATES LIMITED AS GROOTSTE VERSKAFFER VAN NYWERHEIDSGROND	251
8.2.3	VEREENIGING BRICK & TILE COMPANY (VEREENIGING REFRACTORIES LTD.).....	251
8.2.4	DIE UNIE-STAAAL-KORPORASIE VAN SUID-AFRIKA BEPERK, (USKO)	253
8.2.5	STEWARTS & LLOYDS	258
8.2.6	ANDER INDUSTRIële-ONTWIKKELINGS	259
8.2.7	DIE ONTWIKKELING VAN KRAGSTASIES	260
8.2.8	DIE RANDWATERRAAD	262
8.2.9	AFRICAN CABLES (LTD.)	263
8.2.10	McKINNON CHAIN	264
8.2.11	FAKTORE WAT NYWERHEIDSONTWIKKELING SEDERT DIE VEERTIGERJARE BEINVLOED HET.....	264
8.2.12	SAFIM / MASSEY-FERGUSON.....	266
8.2.13	AFRICAN METALS CORPORATION (AMCOR).....	268
8.2.14	AFRICAN OXYGEN AND ACETYLENE COMPANY LIMITED	269
8.2.15	FAKTORE WAT NYWERHEIDSONTWIKKELING SEDERT DIE VYFTIGERJARE BEINVLOED HET.....	269
8.2.16	BEPERKENDE FAKTORE IN NYWERHEIDSONTWIKKELING GEDURENDE HIERDIE LAASTE DEKADE.....	272
8.2.17	FAKTORE WAT DIE NYWERHEIDSONTWIKKELING GEDURENDE DIE LAASTE DEKADES BEINVLOED HET	274
8.2.18	'N SAMEVATTENDE PROFIEL VAN DIE NYWERHEIDSTRUKTUUR IN VEREENIGING EN DIE VAALDRIEHOEK	277
8.2.19	FAKTORE IN HIERDIE NYWERHEIDSGEMEENSKAP WAT DIE KULTUURSITUASIE BEINVLOED HET	281
8.3	GEVOLGTREKKING	284
HOOFSTUK 9.....		286
VEREENIGING SE EKONOMIESE-ONTWIKKELING: DIE TERSIêRE SEKTOR.....		286
9.1	INLEIDING.....	286
9.2	DIE ONTWIKKELING VAN VERVOER.....	286
9.2.1	SPOORWEGONTWIKKELING	286
9.2.2	FAKTORE WAT SPOORWEGVERVOER NADELIG GERAAK HET	293
9.3	DIE ONTWIKKELING VAN DIE PADNETWERK VAN VEREENIGING	296
9.4	DIE ONTWIKKELING VAN DIE POS EN TELEGRAAFWESE	298
9.5	DIE ONTWIKKELING VAN DIE LUGVAART	302
9.6	DIE ONTWIKKELING VAN DIE HANDELSEKTOR	305

9.6.1	ASPEKTE VAN DIE HANDESEKTOR SE ONTWIKKELING	305
9.6.2	FAKTORE WAT DIE HANDESEKTOR POSITIEF BEÏNVLOED HET.....	309
9.6.3	FAKTORE WAT DIE HANDESEKTOR NEGATIEF BEÏNVLOED HET	311
9.6.4	HANDELSVERENIGINGS IN VEREENIGING	312
9.7	DIE ONTWIKKELING VAN FINANSIËLE INSTELLINGS	314
9.7.1	FAKTORE WAT INSTELLINGS POSITIEF BEÏNVLOED HET	316
9.7.2	FAKTORE WAT INSTELLINGS NEGATIEF BEÏNVLOED HET.....	317
9.8	ASPEKTE VAN DIE SOSIO-EKONOMIESE-ONTWIKKELING IN TOPLOKASIE	318
9.9	GEVOLGTREKKING	338
HOOFSTUK 10.....		340
VEREENIGING SE KULTURELE-ONTWIKKELING: KULTUURORGANISERING		340
10.1	INLEIDING.....	340
10.2	KULTUURORGANISERING IN DIE BEGINJARE VAN VEREENIGING	340
10.2.1	T.N. LESLIE EN SAMMY MARKS SE BYDRAE	340
10.2.2	DORPSBEPLANNING.....	341
10.2.3	DIE INVLOED VAN DIE TWEDE VRYHEIDSOORLOG OP DIE KULTUURSITUASIE	343
10.2.4	DIE VOLKERE VERSKEIDENHEID VAN VEREENIGING	347
10.3	KULTUURORGANISERING IN VEREENIGING	348
10.3.1	DIE LEEFWYSE IN 'N GEINDUSTRIALISEERDE GEMEENSKAP.....	348
10.3.2	DIE ORGANISERING VAN SANG EN MUSIEK	350
10.3.3	AMATEUR TONEELVERENIGINGS.....	352
10.3.4	KUNSUITSTALLINGS	354
10.3.5	DIE AFRIKAANSE KUNSWEDSTRYDE	355
10.3.6	FEESVIERINGE.....	356
10.3.7	KULTUURORGANISERING IN DIE INDIËR- EN KLEURLING- GEMEENSKAPPE.....	356
10.3.8	KULTUURORGANISERING IN DIE SWART GEMEENSKAPPE	358
10.4	GEVOLGTREKKING	367
HOOFSTUK 11.....		368
VEREENIGING SE KULTURELE-ONTWIKKELING: DIENSORGANISASIES		368
11.1	INLEIDING.....	368
11.2	DIE ROL VAN DIENSORGANISASIES	368
11.3	DIE ROL VAN DIE POLISIEMAG	370
11.4	DIE ROL VAN DIE ONDERWYSDIENSTE	372
11.4.1	DIE PLAASSKOLE.....	372
11.4.2	ONDERWYSVOORSIENING IN VEREENIGING	375
11.4.3	FAKTORE WAT DIE ONDERWYSONTWIKKELING SEDERT DIE SESTIGERJARE BEÏNVLOED HET	381
11.5	DIE ROL VAN SPORT- EN ONTSPANNINGSDIENSTE.....	384
11.6	GEVOLGTREKKING	397
HOOFSTUK 12.....		398
VEREENIGING SE KULTURELE-ONTWIKKELING: SOSIO-MAATSKAPLIKE SORG.....		398
12.1	INLEIDING.....	398
12.2	GESONDHEIDSDIENSTE.....	400
12.3	WELSYNSORGANISASIES.....	409
12.4	DIE INVLOED VAN DIE KERKE OP DIE KULTUURVLAK VAN DIE GEMEENSKAP VAN VEREENIGING	421
12.4.1	DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK	422

12.4.2 DIE NEDERDUITSCH HERVORMDE GEMEENTES VAN VEREENIGING	424
12.4.3 DIE GEREFORMEERDE GEMEENTES VAN VEREENIGING.....	425
12.4.4 DIE APOSTOLIESE GELOOFSENDING (AGS) IN VEREENIGING.....	426
12.4.5 DIE METODISTE KERK	426
12.4.6 DIE PRESBITERIAANSE KERK VAN SUID-AFRIKA	427
12.4.7 DIE KATOLIEKE KERK.....	427
12.4.8 DIE JOODSE SINAGOGE	427
12.4.9 DIE ANGLIKAANSE GEMEENTE.....	427
12.4.10 DIE INDIËR MOSKEE	428
12.4.11 DIE RESULTATE VAN KERKLIKE-ONTWIKKELING IN VEREENIGING	428
12.5 GEVOLGTREKKING	432
SLOT	433
13.1 INDELING VAN DIE HOOFSTUKKE	433
13.2 ONTWIKKELINGSFASES	434
13.3 SLOTSOM.....	436
BYLAE A	438
VEREENIGING STADSRAAD: HOOFAMPTENARE.....	438
BYLAE B.....	457
MUNISIPALE VERKIESINGSUITSLAE TE VEREENIGING, 1913-1988.....	457
BYLAE C	475
RAADSLEDE VAN VEREENIGING STADSRAAD, VERTEENWOORDIG OP KOMITEES	475
BYLAE D	482
BURGEMEESTERS, ONDERBURGEMEESTERS, RAADSLEDE EN BESTUURS- KOMITEE VEREENIGING STADSRAAD, 1912-1922.....	482
BYLAE E.....	509
BYWONING VAN RAADSVERGADERINGS EN KOMITEEVERGADERINGS	509
LYS VAN FIGURE	511
LYS VAN FOTO'S.....	512
LYS VAN GRAFIEKE	512
LYS VAN KAARTE.....	513
LYS VAN TABELLE	414
BRONNELYS	516
1. ONGEPUBLISEERDE ARGIVALE BRONNE.....	516
1.1 AKTEKANTOOR, BLOEMFONTEIN	516
1.2 AKTEKANTOOR, PRETORIA	516
1.3 KANTOOR VAN DIE LANDMETER-GENERAAL, BLOEMFONTEIN	516

1.4	KANTOOR VAN DIE LANDMETER-GENERAAL, PRETORIA	516
1.5	SENTRALE ARGIEFBEWAAARPLEK (SAB), PRETORIA	516
1.5.1	DEPARTEMENT VAN ARBEID (ARB).....	516
1.5.2	DEPARTEMENT VAN GESONDHEID (GES)	516
1.5.3	DEPARTEMENT VAN HANDEL EN NYWERHEID (HEN)	516
1.5.4	DEPARTEMENT VAN LANDE (LDE)	517
1.5.5	DEPARTAMENT VAN POS EN TELEGRAAFWESE (PMG)	517
1.5.6	DEPARTEMENT VAN VOLKSWELSYN (VWN)	517
1.5.7	DIREKTEUR VAN BURGERLUGVAART (DCA)	517
1.5.8	GOEWERNEUR-GENERAAL (GG).....	517
1.5.9	HOOFBESTUUR VAN DIE SUID-AFRIKAANSE SPOORWEË EN HAWENS (SAS)	517
1.5.10	PRIVAATSEKRETARIS VAN DIE MINISTER VAN VERVOER (MVE)	518
1.5.11	SEKRETARIS VAN JUSTISIE (JUS)	518
1.5.12	SEKRETARIS VAN LANDBOU (LDB)	518
1.5.13	SEKRETARIS VAN OPENBARE WERKE (PWD)	518
1.5.14	UITVOERENDE RAADSBESLUITTE (URU).....	518
1.6	STADSRAAD VAN VEREENIGING	518
1.6.1	DEPARTEMENT BRAND EN NOODDIENSTE	518
1.6.2	DEPARTEMENT LISENSIES	518
1.6.3	DEPARTEMENT NIE-BLANKESAKE.....	518
1.6.4	DEPARTEMENT VAN DIE ELEKTRONIESE EN MEGANIESE STADSINGENIEUR.....	519
1.6.5	DEPARTEMENT VAN DIE STADSEKRETARIS	519
1.6.6	DEPARTEMENT VAN DIE STADSINGENIEUR.....	519
1.6.7	DEPARTEMENT VAN DIE STADSTESOURIER	519
1.6.8	DEPARTEMENT VAN OPENBARE GESONDHEID	520
1.6.9	DEPARTEMENT VERKEER EN SEKURITEIT	520
1.6.10	GROEPSGEBIEDE.....	520
1.6.11	INLIGTINGSTUKKE	520
1.6.12	KORRESPONDENSIE	520
1.6.13	NOTULES	521
1.6.14	ORGANISASIES, VERENIGINGS EN LIGGAME	523
1.6.14.1	FAMILIE- EN HUWELIKSVERENIGING VAN SUID-AFRIKA (FAMSA).....	523
1.6.14.2	HOSPITAALRAAD	523
1.6.14.3	KANKERVERENIGING.....	523
1.6.14.4	KINDERSORG	523
1.6.14.5	KULTUURRAAD	523
1.6.14.6	LIEFDADIGHEIDSKOMMISSIE	523
1.6.14.7	LIONS.....	523
1.6.14.8	STREEKSONTWIKKELINGSVERENIGING (SOV).....	523
1.6.14.9	SUID-AFRIKAANSE NASIONALE TUBERKULOSEVERENIGING (SANTV)	523
1.6.14.10	SUID-AFRIKAANSE NOODHULPLIGA (SANL)	524
1.6.14.11	SUID-AFRIKAANSE ROOIKRUISVERENIGING	524
1.6.14.12	SUID-AFRIKAANSE VROUEFEDERASIE (SAVF).....	524
1.6.14.13	SUIDERKRUISFONDS.....	524
1.6.14.14	VAALSKOU	524
1.6.14.15	VEREENIGING AMATEUR SPORT UNIE (VASU)	524
1.6.15	REGISTERS.....	524
1.6.16	VERSLAE	524
1.6.17	WETGEWING	524
1.7	TRANSVAALSE ARGIEFBEWAAARPLEK (TAB), PRETORIA.....	525

1.7.1	DIREKTEUR VAN PLAASLIKE BESTUUR (TPB)	525
1.7.2	EERSTE VOLKSRAAD (EVR).....	525
1.7.3	GROENBOEKE VAN DIE ZUID-AFRIKAANSHE REPUBLIEK (ZAR).....	525
1.7.4	INVENTARISSE	525
1.7.5	KAARTAFDELING.....	525
1.7.6	KOLONIALE SEKRETARIS (CS).....	526
1.7.7	PUBLIEKE WERKE (PW)	526
1.7.8	REGISTRATEUR VAN AKTES (RAK).....	526
1.7.9	RESIDENT-VREDEREGTER, VEREENIGING.....	526
1.7.10	STAATSPROKUREUR (SP)	526
1.7.11	STAATSEKRETARIS (SS).....	526
1.7.12	STADSKLERK VAN VEREENIGING (MVE).....	527
1.7.13	TENDERRAAD (TB).....	528
1.7.14	TRANSCVAALSE LANDBOUDEPARTEMENT (TAD)	528
1.7.15	TRANSCVAALSE ONDERWYSDEPARTEMENT (TOD).....	528
1.8	VAAL TEKNORAMA (KULTUUR EN NYWERHEIDSMUSEUM).....	528
1.8.1	F.A.V. DAY-VERSAMELING	528
1.8.2	MANUSKRIPTE	528
1.8.3	RADIOPRAATJIE.....	529
1.8.4	VERSLAE, TOESPRAKE EN INLIGTINGSTUKKE.....	529
1.9	VRYSTAATSE ARGIEFBEWAAARPLEK (VAB), BLOEMFONTEIN	529
1.9.1	REGISTRATEUR VAN AKTES (AKT)	529
2.	ONGEPUBLISEERDE WERKE	529
3.	BANDOPNAMES/ONDERHOUDE	531
4.	PROEFSKRIFTE EN VERHANDELINGE	532
5.	KOERANTE EN TYDSKRIFTE.....	535
5.1	KOERANTBERIGTE	535
5.2	TYDSKRIFARTIKELS	535
6.	REGERINGSPUBLIKASIES.....	540
7.	ALMANAKKE EN JAARBOEKE.....	543
8.	GEPUBLISEERDE WERKE.....	543
9.	KERKLIKE PUBLIKASIES.....	547

INLEIDING

INLEIDENDE OPMERKINGS

1. DIE TERREINAFBAKENING EN DIE DOEL VAN HIERDIE VERSLAG

Hierdie navorsingsverslag vorm deel van 'n uitgebreide studie wat oor die geskiedenis van Vereeniging handel, en wat in opdrag van die Stadsraad van Vereeniging gedoen is.

Vanweë die gunstige geografiese ligging van die gebied tussen die samevloeiing van etlike riviere, sy landbou potensiaal en natuurlike hulpbronne, is hierdie omgewing van oudsher 'n gesogte vestigingsplek. In hierdie verslag word gepoog om die aard en omstandighede van hierdie ondersoekgebied se ontwikkeling sedert die vroegste tye in die omgewing van die Klip-, Vaal-, en Suikerboschrandriviere te beskryf.

Die tydperk wat deur hierdie studie gedek word strek breedweg vanaf die Ystydperk tot ongeveer 1992. Hierdie ontwikkelingsverhaal begin met die prehistoriese industrialisasie van klipwerktuigvervaardigers en strek tot en met die grootskaalse vestiging van mense in 'n steeds ontwikkelende nywerheidsmetropool.

Die hoofdoelwit van hierdie navorsingsverslag is om 'n breë oorkoepelende geheelbeeld van die bogenoemde tydperk te bied. Hierdie navorsingsverslag maak nie daarop aanspraak om alle aspekte van Vereeniging se geskiedenis volledig te dek nie. Dele van hierdie verhaal is daarom steeds onvolledig. Die rede hiervoor is ontoereikende bronne, 'n beperkte begroting en die tydsbestek waarin dié omvangryke projek afgehandel moes word. Hierdie verslag is derhalwe nie 'n ensiklopedie wat alle inligting oor Vereeniging se geskiedenis bevat nie. Dit bied eerder 'n sintese van navorsingsresultate uit die argeologiese, paleontologiese, geografiese, volkekundige en historiese vakgebiede.

Die aktualiteit van hierdie onderwerp is juis daarin geleë dat daar vir die eerste keer 'n sintese van navorsingsresultate uit hierdie wye verskeidenheid vakrigtings aangebied word. Die waarde van hierdie studie lê gevolglik in die bogenoemde breë oorkoepelende geheelbeeld wat oor die ontwikkeling van hierdie gebied geskets word. 'n Studie met sodanige oogmerke is nog nie voorheen aangepak nie. Die teoretiese raamwerk en benaderingswyse wat gevolg is, beklemtoon hierdie standpunt.

2. DIE TEORETIESE RAAMWERK EN ONTPLOOIING VAN DIE ONDERWERP

Hierdie onderwerp word teoreties onder die breë terrein van plaaslike- en streekgeskiedenis gereken. In Suid-Afrika is die bemoënis met hierdie deeldisipline nog betreklik jonk.¹

Daar bestaan nie 'n eenvormige model wat navorsers vir die bestudering van hierdie deeldisipline kan gebruik nie. Victor Skipp het in 1981 'n model vir die bestudering van hierdie deeldisipline bekendgestel. Hierdie model veronderstel dat alle terreine of aspekte van 'n dorp of streek se geskiedenis gelykwaardig, maar tog in verskillende dimensies, bestudeer kan word.²

Vir die voltooiing van hierdie verslag word aanvaarde vakkundige navorsingsmetodes en tegnieke gebruik, wat in die ses dissiplinêre stappe of fases vir die geskiedskrywingsproses beliggaam is.³

Die verdere ontplooiing van hierdie onderwerp berus nie op 'n bepaalde teoretiese benadering nie. Die doel van hierdie navorsing is om eventueel deur middel van 'n tematiese benadering, 'n breë oorkoepelende geheelbeeld van die vestigings- en ontwikkelingspatrone, asook aspekte van die gemeenskapslewe in Vereeniging, te bied.

Hierdie benaderingswyse kan in die keuse van die volgende temas gevind word: 'n geografiese en geologiese oorsig wat die natuurlike omgewing beskryf, 'n oorsig van die opeenvolgende vestigingsfases wat in hierdie gebied plaasgevind het, 'n oorsig van die vestigingspatrone in Vereeniging asook die gepaardgaande dorpstigting en plaaslike bestuursontwikkeling, 'n uiteensetting van die breë ekonomiese-ontwikkeling, en 'n oorsig oor die gemeenskaps- en kultuurlewe.

Hierdie benaderingswyse noodsaak die gebruik van ander vakdisiplines. Die volgende bronne oorsig van die bronne wat vir hierdie verslag gebruik is illustreer die interdisiplinêre aard van hierdie ondersoek, en dui ook op vorige navorsing wat alreeds gedoen is.

---

1 Vgl. F.A. van Jaarsveld, *Stedelike geskiedenis as navorsingsveld vir die Suid-Afrikaanse historikus* (ongep. referaat gelewer tydens 'n simposium oor 'Die opkoms van die Afrikaner aan die Witwatersrand', Departement Geskiedenis, RAU, 26 Februarie 1972); kyk ook P.L. Scholtz, *Streeksgeskiedenis: 'n fassinerende mikrokosmos* (ongep. intreerede, publikasie van die Universiteit van Wes-Kaapland, reeks A, no. 26, 1978).

2 V. Skipp, "Local history: a new definition", part 1, *Local Historian*, vol. 14, no. 6, 1981, pp.325-331.

3 F.A. van Jaarsveld, *'n Inleiding tot die studie van Geskiedenis*, p.63.

3. 'N OORSIG VAN DIE BRONNE WAT GERAADPLEEG IS

Die navorsing vir hierdie verslag berus op die volgende bronne. Daar is van primêre bronne gebruik gemaak wat argivale bronne uit die Transvaalse en Vrystaatse Argiefbewaarplesse in Pretoria en Bloemfontein, die Sentrale Argiefbewaarples in Pretoria, Kantore van die Landmeters-generaal in Pretoria en Bloemfontein, Vereeniging Stadsraad se argief en die Vaal Teknorama (die Vaaldriehoekse Kultuur en Nywerheidsmuseum) insluit. Verder is daar van sekondêre bronne gebruik gemaak wat onder meer ongepubliseerde werke, proefskrifte, verhandelinge, koerante, tydskrifte, onderhoude, gepubliseerde werke, regeringspublikasies, almanakke en jaarboeke insluit.⁴ Die magdom foto's in die Transvaalse Argiefbewaarples en die Vaal Teknorama is wel geraadpleeg, maar is nie in hierdie verslag opgeneem nie. Die rede hiervoor is dat daar 'n afsonderlike publikasie vir hierdie doel beoog word.

Die volgende bronne oorsig illustreer die interdissiplinêre aard en samestelling van hierdie verslag en weerspieël die vorige navorsing wat reeds oor hierdie gebied gedoen is.⁵ Slegs wetenskaplike bydraes word in hierdie oorsig opgeneem. Dit wil voorkom of die navorsingswerk oor hierdie gebied aanvanklik om die steenkoolvelde gewentel het. Dit is deur paleontologiese navorsingswerk opgevolg nadat fossielvondse ontdek is. Eventueel is argeoloë gelok wat groot hoeveelhede klipwerkstukke uit die prehistoriese tye ontdek het. Werke met 'n ekonomiese of 'n historiese inslag het eers heelwat later gevolg. Die teboekstelling van hierdie verskillende navorsingswerke kan soos volg uiteengesit word:

Geologiese werke: Die eerste gepubliseerde verslag wat oor hierdie gebied verskyn het, was 'n geologiese studie wat gedurende 1879 gepubliseer is. Dit is die pennevrug van George William Stow, die ontdekker van die Vereeniging steenkoolveld.⁶ In hierdie verslag word sy ontdekkingstog en steenkoolvonds beskryf. Hierdie navorsingswerk het hy verder verwerk en gedurende 1881 die internasionale gemeenskap se aandag daarop gevestig.⁷

---

4 Vgl. die bronnelys vir meer inligting, kyk pp.516 e.vv.

5 Vgl. P.J.J. Piensloo, *'n Bronnegids vir die bes'udering van industrialiserings en Vaaldriehoekse geskiedenis*, 1ste hersiene uitg. (ongep. verslag, Navorsingseenheid vir Industrialiserings en Vaaldriehoekse Geskiedenis (NIVG), PU vir CHO, Desember 1992), pp.208 e.vv.

6 G.W. Stow, *Report of the geological survey of the Orange Free State from the 18th April to the 17th December 1878.*

7 G.W. Stow, *Reports upon the great coal field of the central Vaal valley and also upon the extent and approximate value of the same.*

Hierdie werk van Stow het 'n hele reeks geologiese, paleontologiese, argeologiese en geografiese studies tot gevolg gehad. E.J. Dunn was die eerste navorsers wat gedurende 1900 hierdie werk van Stow 'n stappie verder gevoer het.⁸

'n Verdere bydrae op hierdie terrein is gedurende 1953 deur H. Jansen gelewer.⁹ Gedurende 1957 het die staat vir die eerste keer navorsingsresultate oor die geologie van hierdie gebied gepubliseer.¹⁰ Hierdie werk is in 1961 deur die publikasie van Cillié & Savage opgevolg.¹¹

Geografiese werke: Die eerste verhandeling wat die geografie van Vereeniging bestudeer het, is in 1938 deur R. Story gedoen.¹² W.F.S. Senekal het in 1959 sy verhandeling oor die grondgebruikspatrone in Vereeniging voltooi, en 'n verdere bydrae op hierdie vakterrein gelewer.¹³

Die eerste proefskrif wat op 'n omvattende wyse 'n geografiese opname van die gebied onderneem het, is in 1964 deur A.J.G. Oosthuizen voltooi.¹⁴ Hierdie deeglike werk is in 1967 deur M.M. Smith se verhandeling voortgesit.¹⁵

-
- 8 Vgl. E.J. Dunn, "Notes on the Dwyka coal measures at Vereeniging, Transvaal", *Transactions of the South African Philosophical Society*, vol. 11, no. 1, 1900, pp.67-74.
- 9 H. Jansen, "Observations on a dome-like structure north of Vereeniging, Transvaal", *Transactions of the Geological Society of South Africa*, vol. 56, 1953, pp.45-58.
- 10 Unie van Suid-Afrika & L.T. Nel, *Vereeniging: geologiese opname*; L.T. Nel & H. Jansen, *The geology of the country around Vereeniging: an explanation of sheet 62*, {Vereeniging}.
- 11 J.F. Cillié & W.H.D. Savage, *Die steenkoolveld Vereeniging: Clydesdale*.
- 12 R. Story, *Some observations on the grasslands in the Vereeniging district* (unp. M.Sc.-dissertation, UW, 1938).
- 13 W.F.S. Senekal, *'n Stedelik-geografiese studie van Vereeniging: met besondere verwysing na die grondgebruik, grond- en residensiële waardasie, taalgroepe, beroepe en denominasies* (ongep. M.A.-verhandeling, US, 1959).
- 14 A.J.G. Oosthuizen, *'n Geografiese opname van die Vaalrivierdal en die distrikte aan weerskante daarvan tussen Vaaldam en Barrage met besondere verwysing na die stedelike ontwikkeling in die gebied* (ongep. D.Phil.-proefskrif, UP, 1964).
- 15 M.M. Smith, *'n Geografiese studie van steenkool in die Vaaldrivierhoek* (ongep. M.A.-verhandeling, UNISA, 1967).

Gedurende 1983 is die deeglike proefskrif van A. Nieuwoudt voltooi.¹⁶ Sy bevindinge is ook in 'n vaktydskrif gepubliseer.¹⁷

J.P.D. Strauss het in 1986 'n geografiese ondersoek rakende die kleinhoewes in die munisipale gebied van Vereeniging ondersoek.¹⁸ Hierdie tipe studie is ook deur die Vaaldriehoekse Streekdiensteraad gefinansier ten einde die ontwikkelingspotensiaal van onder meer Vereeniging te verhoog.¹⁹

Paleontologiese werke: Die eerste plaaslike inwoner wat die omgewing op 'n natuurwetenskaplike wyse bestudeer het, was T.N. Leslie.²⁰ Hy was die eerste persoon wat in 1903 die wêreld se aandag op die ryk fossielvondse van die omgewing gevestig het.²¹ Hierdie werk van Leslie het vir hom in 1921 nasionale erkenning meegebring. Hy het tydens die jaarlikse konferensie van die Geologiese Vereniging van Suid-Afrika sy bevindinge met professionele navorsers gedeel.²²

Hierdie onderwerp het vir nagenoeg 28 jaar geen belangstelling geniet nie. Dit was weer eens 'n plaaslike inwoner, genaamd S.F. le Roux, wat in die tydperk 1949 tot 1966 'n reeks publikasies oor hierdie onderwerp die lig laat sien het.²³ Die volgende jaar het Willcox & Pager hul bevindinge oor hierdie onderwerp gepubliseer.²⁴

-
- 16 A. Nieuwoudt, *Die Vaaldriehoek as verspreide stad* (ongep. D.Phil.-proefskrif, PU vir CHO, 1983).
- 17 A. Nieuwoudt, "'n Model vir die verkenning van die verspreide stad" {Vaaldriehoek}, *South African Geographer*, vol. 15, no. 1, September 1987, pp.73-84.
- 18 J.P.D. Strauss, *'n Geografiese ondersoek na die kleinhoewes in die munisipale gebied van Vereeniging* (ongep. M.A.-verhandeling, PU vir CHO, 1986).
- 19 Vaalkon, *Infrastruktuur-ondersoek, sport en ontspanning* (ongep. ondersoek, Vaaldriehoek Streekdiensteraad, 1989).
- 20 Kyk hoofstuk 2, p.31 vir meer besonderhede.
- 21 T.N. Leslie, "The fossil flora of Vereeniging", *Transactions of the Geological Society of South Africa*, vol. 6, 1903, pp.82-88.
- 22 T.N. Leslie, "Observations on some fossil plants from the permo-carboniferous of Vereeniging" {presidential address delivered to the Geological Society of South Africa at the annual meeting, held on 14 March 1921}, *Geological Society of South Africa Proceedings*, vol. 24, 1921, pp.19-32.
- 23 Vgl. P.J.J. Prinsloo, *'n Bronnestudie ...*, p.233.
- 24 A.R. Willcox & H.L. Pager, "The petroglyphs of Redan, Transvaal", *South African Journal of Science*, vol. 63, no. 11, November 1967, pp.492-499.

Verskeie tydskrifartikels oor hierdie onderwerp het in vaktydskrifte verskyn.²⁵

Argeologiese werke: Intussen het hierdie bogenoemde publikasies die belangstelling van J.P. Johnson getrek. Hy het in 1904²⁶, 1905²⁷ en 1906²⁸ sy argeologiese navorsing wat hy in hierdie gebied gedoen het, gepubliseer. Die natuurwetenskaplike navorsingswerk wat R.B. Young saam met Johnson in hierdie gebied gedoen het, is na 'n stilte van 16 jaar opgevolg. Hy het in 1922 verdere navorsingsresultate oor Vereeniging se argeologie gepubliseer.²⁹

Verdere resultate op hierdie navorsingsterrein is in 1926 deur T.N. Leslie gepubliseer.³⁰ H. Breuil het in die tydperk 1943 tot 1948 ook aktief op hierdie navorsingsterrein gewerk.³¹ Vir die volgende bykans twee dekades was hierdie 'n gewilde navorsingsterrein wat 'n stroom publikasies tot gevolg gehad het.³² Die bekende C. van Riet Lowe het byvoorbeeld ook in 1949 navorsingswerk in hierdie gebied gedoen.³³ Gedurende 1952 het Van Riet Lowe samevattende kommentaar oor die navorsing op hierdie vakterrein gelewer.³⁴ 'n Ander bekende akademikus R.J. Mason het ook gedurende 1951 en 1962 navorsingswerk

-
- 25 Vgl. A.B.A. Brink, "Preliminary report on level observations at Lœuhof, Vereeniging", *National Building Institute Bulletin*, vol. 9, 1952, pp.7-25; H. Jansen, "Geology of the Barrage-Lindequesdrift area, Southern Transvaal", *Transactions of the Geological Society of South Africa*, vol. 56, 1953, pp.1-19; S.F. le Roux, "Interesting new discoveries on the Taaiboschspruit near Vereeniging", *South African Archaeological Bulletin*, vol. 6, no. 24, December 1951, pp.99-106; T.N. Leslie, "The fossil flora of Vereeniging", pp.82-88; T.N. Leslie, "The stone age industry of Vereeniging", *South African Journal of Science*, vol. 23, December 1926, pp.867,868.
- 26 J.P. Johnson, "Stone implements from beneath and above the alluvium of the Taaibosch Spruit", *Transactions of the Geological Society of South Africa*, vol. 7, 1904, pp.95,96.
- 27 J.P. Johnson, "On the discovery of a large number of stone implements of palaeolithic type at Vereeniging, Transvaal", *South African Philosophical Society*, vol. 16, 1905, pp.107-109.
- 28 J.P. Johnson & R.B. Young, "The relation of the ancient deposits of the Vaal River to the palaeolithic period of South Africa", *Transactions of the Geological Society of South Africa*, vol. 9, 1906, pp.53-56.
- 29 R.B. Young, "An occurrence of lithomarge near Vereeniging, Transvaal", *Transactions of the Geological Society of South Africa*, vol. 25, 1922, pp.79,80.
- 30 T.N. Leslie, "The stone age industry of Vereeniging", pp.867,868.
- 31 P.J.J. Prinsloo, 'n *Bronnestudie* ..., p.232.
- 32 P.J.J. Prinsloo, 'n *Bronnestudie* ..., pp.232-235.
- 33 C. van Riet Lowe, "An interesting erratic from Vereeniging", *South African Journal of Science*, vol. 46, no. 2, September 1949, p.67.
- 34 C. van Riet Lowe, *The Vaal river chronology: an up-to-date summary*, (presidential address, South African Archaeological Society).

rondom Vereeniging gedoen.³⁵ M.D.W. Jeffreys het in 1953 die Redanse omgewing verken.³⁶

Ekonomiese geskiedenis: Gedurende 1923 het die eerste nywerheidsgeskiedenis van Vereeniging die lig gesien. I.M.E. Robson het 'n werk oor die Unie-Staal-Korporasie van Suid-Afrika Beperk (USKO) gepubliseer.³⁷ Dit is waarskynlik Robson wat in dieselfde jaar ook 'n breedvoerige artikel oor USKO geskryf het.³⁸

Die snelle ekonomiese-ontwikkeling het waarskynlik die aktualiteit van sodanige studies gedurende die vyftigerjare verhoog, aangesien 'n hele reeks studies in die verband die lig gesien het. Die eerste verhandeling met 'n ekonomiese inslag is gedurende 1950 deur J.B. Willers afgehandel.³⁹ In 1956 is twee verhandelings voltooi wat die ekonomiese-ontwikkeling uit 'n geografiese oogpunt benader het. Dit is die werke van A.J.G. Oosthuizen⁴⁰ en G.V. Swart⁴¹ wat aspekte van Vereeniging se ekonomiese-ontwikkeling bestudeer het. E. Rosenthal het in 1957 die geskiedenis van Vereeniging Estates, die maatskappy wat alle ontwikkeling in Vereeniging gekoördineer het, geskryf.⁴² M.C. van der Merwe het in dieselfde styl die industrialiseringsgeskiedenis van Vereeniging beskryf.⁴³

Die wetenskaplike ekonomiese studies is gedurende die sestigerjare met die proefskrif van J.J. du Plessis ingelei.⁴⁴ In 1975 het B.H. Steyn 'n aspek van Vereeniging se handelsektor

-
- 35 P.J.J. Prinsloo, *'n Bronnestudie ...*, p.234.
- 36 M.D.W. Jeffreys, "Doodling: forest vale and Redan", *South African Archaeological Bulletin*, vol. 8, no. 29, March 1953, pp.15-19.
- 37 I.M.E. Robson, *The works of the Union Steel Corporation of South Africa*.
- 38 G. Robson, "The works of the Union Steel Corporation {of South Africa} Limited", *Journal of the South African Institution of Engineers*, vol. 21, May 1923, pp.215-272.
- 39 J.B. Willers, *Die watervoorsiening van die nywerheidsgebiede Witwatersrand, Pretoria en Vereeniging* (ongep. M.A.-verhandeling, UNISA, 1950).
- 40 A.J.G. Oosthuizen, *'n Geografiese studie van 'South African Farm Implement Manufacturers' se fabriek te Vereeniging* (ongep. M.A.-verhandeling, UP, 1956).
- 41 G.V. Swart, *Die invloed van die geografiese faktore op die industriële ontwikkeling van die Suid-Sentraal-Transvaal* (ongep. M.Sc.-verhandeling, UW, 1956).
- 42 E. Rosenthal, *The Vereeniging Estates story*, ref. no. 03/13560 (unp. manuscript, Vaal Teknorama, Vereeniging, 1957).
- 43 M.C. van der Merwe, *Vereeniging industrial giant: a study of it's industrial history and future* (unp. M.Sc.-dissertation, UN, n.d.).
- 44 J.J. du Plessis, *Die kosteprobleem as gevolg van wetgewing in Suid-Afrika: met spesiale verwysing na kleinhandelondernemings in die Vaaldrivahoek* (ongep. D.Com.-proefskrif, PU vir CHO, 1966).

ondersoek.⁴⁵ Gedurende 1977 is drie studies voltooi. Dit is die werke van I.J. Botha⁴⁶, W.G. du Plessis⁴⁷ en J.S.H. Gildenhuys⁴⁸.

Gedurende 1984 het J.F. Nieuwoudt sy verhandeling oor USKO voltooi en op hierdie wyse die industrialiseringsgeskiedenis van Vereeniging verstewig.⁴⁹ In dieselfde jaar is die studie oor die arbeidsgeskiedenis van S. Trapido gepubliseer.⁵⁰ In 1985 is H. du Plessis se verhandeling oor die ontwikkelingspotensiaal van die Vaaldriehoek voltooi.⁵¹

Verskeie ander skripsies en kleiner navorsingspublikasies van nagraadse studente aan die Vaaldriehoekampus van die PU vir CHO het ook reeds oor die ekonomiese geskiedenis van Vereeniging verskyn.⁵²

Historiese werke: Gedurende 1908 het R.B. Young die eerste historiese werk oor hierdie onderwerp gepubliseer. Hy het 'n biografie oor Stow geskryf.⁵³ Die eerste verhandeling wat die geskiedenis van Vereeniging beskryf het, is in 1945 deur H. Stander voltooi.⁵⁴ 'n

-
- 45 B.H. Steyn, *Enkele aspekte van die vraag na bantoebier met spesiale verwysing na die vraag daarna in die Vereeniginggebied* (ongep. M.B.A.-skripsie, PU vir CHO, 1975).
- 46 I.J. Botha, *'n Ekonometriese model vir die PWV-gebied* (ongep. D.Com.-proefskrif, UP, 1977).
- 47 W.G. du Plessis, *Aspekte van die bemaking van dorpsgebiede in die PWV-kompleks met spesiale verwysing na nywerheidsgebruik* (ongep. D.Com.-proefskrif, RAU, 1977).
- 48 J.S.H. Gildenhuys, *'n Beleid vir fisiese ontwikkeling en dorpstigting in die Pretoria-Witwatersrand-Vereeniginggebied: 'n beskrywende ontleding* (ongep. D.Phil.-proefskrif, UP, 1977).
- 49 J.F. Nieuwoudt, *Die rol van USKO in die ontwikkeling van die staalbedryf in Suid-Afrika* (ongep. M.Com.-verhandeling, PU vir CHO, 1984).
- 50 S. Trapido, "Putting a plough to the ground: a history of tenant production on the Vereeniging Estates, 1896-1920", W. Beinart etc. (Eds.), *Putting a plough to the ground: accumulation and dispossession in rural South Africa, 1850-1930*.
- 51 H. du Plessis, *Ekonomiese ontwikkelingspotensiaal van die Vaaldriehoek* (ongep. M.Com.-verhandeling, PU vir CHO, 1985).
- 52 Vgl. P.J.J. Prinsloo, *'n Bronnestudie ...*, pp.231-244; kyk ook P.W. Stoker & C.J. Taljaard (samestellers), *'n Nywerheidsperspektief op die implementering van die strategie vir nywerheidsontwikkeling* (ongep. referate gelewer tydens 'n simposium oor "'n Nywerheidsperspektief op die implementering van die strategie vir nywerheidsontwikkeling', Vaaldriehoekampus van die PU vir CHO, Vanderbijlpark, 5-6 Junie 1986).
- 53 R.B. Young, *The life and work of George William Stow: South African geologist and ethnologist*.
- 54 H. Stander, *Die ontstaan en ontwikkeling van Vereeniging, 1882-1912* (ongep. M.A.-verhandeling, UNISA, 1945).

Jaar later het J.T. Louw 'n verhandeling oor die swart woonbuurte in Vereeniging voltooi.⁵⁵ Die studie wat op die werk van Stander volg is gedurende 1957 deur F.O.F. van Aswegen voltooi.⁵⁶ Twee jaar later het J.H.H. van Wyk 'n verhandeling oor die geskiedenis van die onderwys in Vereeniging voltooi.⁵⁷

Die geskiedenis van Vereeniging is in opdrag van die Stadsraad vir die 75ste herdenking, deur R.L. Leigh onderneem. Hierdie joernalis het 'n populêr-wetenskaplike verhaal geskryf wat in 1968 gepubliseer is.⁵⁸

Naas die werk van J.H.H. van Wyk is die onderwysgeskiedenis in 1974 deur 'n verhandeling van H.F. Schroeder⁵⁹ en 'n proefskrif van H.A. du Plessis⁶⁰ 'n stap verder gevoer.

H.J. Botes het met sy studie oor ds. L.E. Brandt as kerkleier en bouer, 1873-1939, die kerkgeskiedenis van Vereeniging verstewig.⁶¹

Gedurende 1991 is die historiografie van Vereeniging drasties met die publikasie van R. Mendelsohn se biografie oor Sammy Marks verstewig.⁶²

Slegs twee ongepubliseerde bronnegidse is oor die geskiedenis van Vereeniging saamgestel. Gedurende 1971 het T. de Lange 'n bronnegids saamgestel.⁶³ Op 14 Desember 1992 het

-
- 55 J.T. Louw, *Naturelle en lokasies onder die beheer van die Stadsraad van Vereeniging: 'n gemeenskapstudie* (ongep. M.A.-skripsie, US, 1946).
- 56 F.O.F. van Aswegen, *Die geskiedenis van Vereeniging, 1912-1939* (ongep. M.A.-verhandeling, PU vir CHO, 1957).
- 57 J.H.H. van Wyk, *Die ontwikkeling van die onderwys in Vereenigingse distrik, 1881-1959* (ongep. M.Ed.-verhandeling, PU vir CHO, 1959).
- 58 R.L. Leigh, *Vereeniging: South Africa*.
- 59 H.F. Schroeder, *Huidige probleme van die onderwys en opvoeding van die verstandelik begaafde kind in die junior afdelings van veertien Afrikaanse laerskole in die Vaaldriehoek en die implementering van 'n moontlike oplossing* (ongep. M.Ed.-verhandeling, PU vir CHO, 1974).
- 60 H.A. du Plessis, *'n Didakties-pedagogiese ondersoek na toestande rakende die akademiese opleiding van ingenieurstechnici: met spesiale verwysing na toestande in die Vaaldriehoek* (ongep. D.Ed.-proefskrif, UOVS, 1974).
- 61 H.J. Botes, *Ds. L.E. Brandt as kerkleier en bouer, 1873-1939* (ongep. D.D.-proefskrif, UP, 1989).
- 62 R. Mendelsohn, *Sammy Marks: the uncrowned king of the Transvaal*.
- 63 T. de Lange (compiler), *Vereeniging: a selective bibliography* (Johannesburg, UW, 1971).

die bronnegids van die Navorsingseenheid vir Industrialiserings en Vaaldriehoekse Geskiedenis (NIVG) van die PU vir CHO die lig gesien.⁶⁴

Uit hierdie voorafgaande oorsig is dit duidelik dat die meerderheid navorsingsverslae nie 'n historiese inslag of doel in die oog gehad het nie. Die historiese werke wat wel verskyn het, het nie die groot hoeveelheid navorsingswerk op die ander vakterreine beliggaam nie. Daar bestaan ook belangrike kennisleemtes in die bovermelde historiese werke. Die besluit om hierdie onderhawige studie aan te pak is, in die lig van die bovermelde bronne oorsig, geregverdig. Hierdie verslag is dus 'n tydige en noodsaaklike onderneming.

---

64 Vgl. P.J.J. Prinsloo, *'n Bronnestudie ...*, pp.208 e.vv.